

3.

ΕΛΛΑΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΗ¹

Εὐχαριστῶ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπιτροπὴν διὰ τὴν Ἐνωσιν τῆς Εὐρώπης ἣ ὅποια μοῦ δίδει τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀναπτύξω ἐνώπιόν σας ὠρισμένας, ὅπως πιστεύω, θεμελιώδεις σκέψεις διὰ τὴν θέσιν καὶ τὴν θεώρησιν τοῦ ὅλου προβλήματος τῶν σχέσεων Ἑλλάδος καὶ Εὐρώπης.

Τὸ θέμα, τὸ ὁποῖον ἀπεφάσισα νὰ ἀναπτύξω ἐνώπιόν σας, φέρει τὸν ἀπλὸν τίτλον «Ἑλλάς καὶ Εὐρώπη». Τὸ θέμα αὐτὸ εἶναι δυνατὸν νὰ τὸ πραγματευθῆ κανεὶς ἢ μὲ κέντρον βάρους τὴν Ἑλλάδα, ἢ μὲ κέντρον βάρους τὴν ὅλην Εὐρώπην, ἢ τέλος μὲ τὴν προσπάθειαν νὰ τὰ ἐναρμονίσῃ καὶ νὰ δείξῃ τὴν βαυυτέραν σχέσιν, ἣ ὅποια ὑπάρχει μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν κέντρων.

Ἡ Ἑλλάς εἶναι γεωγραφικῶς μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως. Ὅμως, εἶναι συγχρόνως ἣ Ἑλλάς καὶ ἣ δημιουργὸς τοῦ πνεύματος τῆς Εὐρώπης. Ἐπὶ πλέον δέ, ἂν καὶ εἶναι ἣ δημιουργὸς τοῦ πνεύματος τῆς Εὐρώπης, ἣ Ἑλλάς κρατεῖ διὰ τὸν ἑαυτὸν τῆς τὴν ὀλωσδιόλου συγκεκριμένην καὶ ἰδιαιτέραν φυσιογνωμίαν τῆς.

1. Διάλεξις γενομένη εἰς τὴν αἴθουσαν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρίας τὴν 27ην Φεβρουαρίου 1963. Ὁργανώθη ἀπὸ τὸ Ἐθνικὸν Συμβούλιον τῆς Ἑλλάδος διὰ τὴν Εὐρωπαϊκὴν κίνησιν.

Γενικῶς, κατὰ τοὺς ἐξηγητὰς τοῦ πνεύματος τῆς Εὐρώπης, καὶ εἰδικώτερον κατὰ τοὺς τελευταίους, συγκεκριμένως δὲ κατὰ τὸν πολὺν Dilthey, τρία εἶναι τὰ πνεύματα τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν καὶ συνθέτουν τὴν σημερινὴν εὐρωπαϊκὴν πραγματικότητα: τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα, τὸ ρωμαϊκὸν πνεῦμα καὶ τὸ χριστιανικὸν πνεῦμα. Ὁμοίως τὰ πνεύματα αὐτὰ, τὰ ὁποῖα συνεχωνεῖθησαν διὰ νὰ ἀποτελέσουν τὸν πυρῆνα τοῦ ὅλου πνευματικοῦ οἰκοδομήματος ποὺ λέγεται Εὐρώπη, εἶχον ὡς φορεῖς ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος τοὺς παλαιούς λαούς τῆς Ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας καὶ συγκεκριμένως πρῶτον τοὺς Ἕλληνας τῆς Δύσεως, τοὺς Ἕλληνας τῆς Ἰταλίας καὶ ὅλων τῶν ἄλλων παραλίῶν τῆς Μεσογείου μέχρι τοῦ Ἰβηρικῆς, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος τοὺς Ῥωμαίους καὶ τέλος τοὺς βαρβάρους, οἱ ὁποῖοι κατέλυσαν τὸ Λατινικὸν Ῥωμαϊκὸν Κράτος. Τοῦτο δὲ σημαίνει ὅτι φορεῖς αὐτοῦ τοῦ νέου πνεύματος εἶναι οἱ ἀρχαῖοι λαοὶ ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος οἱ νέοι λαοί, οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἀρμαῖοι. Ὁμοίως οἱ νέοι λαοὶ διεσταυρώθησαν μὲ τοὺς παλαιούς καὶ ἀπὸ τὴν διασταύρωσιν αὐτὴν προῆλθεν ἡ,τι σήμερον ὀνομαζομένη Εὐρώπη καὶ Εὐρωπαϊκοὺς λαούς. Ἀπὸ τὰ τρία αὐτὰ πνεύματα, τὰ ὁποῖα συνέθεσαν τὴν εὐρωπαϊκὴν πνευματικὴν καὶ πολιτικὴν πραγματικότητα, ὁ Νίτσε, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ πρῶτος ποὺ ἐπεσήμανε τὴν ἀνάγκην τῆς ἐνόησος τῆς Εὐρώπης, ἄλλως, λέγει, «τὴν Εὐρώπην περιμένει καταστροφὴ». Θεωρεῖ τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα ὡς τὸν κέντρικον πυρῆνα τῆς ὅλης Εὐρώπης. Καὶ ὁ Νίτσε ἦταν ἓνας ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος ἐγνώριζε βαθύτατα τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα, καὶ ὄχι μόνον τὸ ἐγνώριζε, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὸ θέμα τοῦτο δὲν ἄλλαξε γνώμην καθ' ὅλην του τὴν ζωὴν, ἐνῶ αὐτὸς ὅλα τὰ θέματα, τὰ ὁποῖα ἐπραγματεύθηκε, ἄλλαξε γνώμην καὶ ὄχι μόνον μιά φοράν — λέγει, λοιπόν, ὁ Νίτσε ὅτι ἐπέθετε μεγάλη ἀτυχία διὰ τοὺς Εὐρωπαϊκοὺς λαούς, ὅτι ἐγνώρισαν τοὺς Ἕλληνας μέσῳ τῶν Ῥωμαίων. Λοιπὸν, λέγει τοῦτο ἐσήμανε καὶ μίαν νόθευσιν τοῦ πραγματικοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Ἄλ-

λη θὰ ἦταν ἡ Εὐρώπη, ἂν οἱ εὐρωπαϊκοὶ λαοὶ ἐγνώριζαν ἀπ' εὐθείας τοὺς Ἑλληνας.

Εἶναι γεγονὸς ἀναμφισβήτητον ὅτι ἡ Ἑλλάς ἐχώρισε πρῶτη τὴν Εὐρώπην ἀπὸ τὴν Ἀσίαν. Ὁ χωρισμὸς αὐτὸς ἐγινε εἰς τὰς πόλεις τῆς Ἰωνίας, ὅπου ἀκριβῶς ἐβλάστησε τὸ πρῶτον ἡ Ἑλληνικὴ φιλοσοφία, ἡ ὁποία ἐχώρισε τὸν μῦθον τῆς Ἀσίας ἀπὸ τὸν λόγον τῆς Ἑλλάδος, διότι ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἐδημιούργησε ἀκριβῶς τὸν Λόγον, δηλαδή ἔφερε εἰς φῶς τοὺς νόμους τῆς Λογικῆς, ἄρχισε νὰ βλέπῃ καὶ νὰ ἐρμηνεύῃ τὸν κόσμον σύμφωνα μὲ τοὺς νόμους τῆς Λογικῆς. Ὅλαι αἱ βασικαὶ ἰδέαι, ποὺ ἀποτελοῦν τὸν πυρῆνα τοῦ σημερινοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος, εἶναι, χωρὶς ἀκριβῶς, δημιουργήματα τῆς χώρας, ἡ ὁποία φέρει τὸ λαμπρὸν ὄνομα Ἑ λ λ ά ς. Αἱ ἰδέαι αὐταὶ ἐγεννήθησαν καὶ ἐδοκιμάσθησαν καὶ ἐκρίθησαν ἐδῶ καὶ ἔγιναν οἱ μοχλοὶ τῆς ζωῆς τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν. Δυνάμεθα, λοιπόν, νὰ εἴπωμεν ὅτι ὅλοι οἱ εὐρωπαϊκοὶ λαοὶ τρώγουν τὸν πνευματικὸν ἄρτον τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ Ἀσία, ἡ γηραιὰ αὐτὴ καὶ μεγάλη ἡπειρος, δὲν ἐδημιούργησε οὔτε ἐπιστήμην, οὔτε Λόγον, ἀλλὰ ἔμεινε, μέχρι σήμερον μέσα εἰς τὴν ἀτμόσφαιραν καὶ εἰς τὸν πέπλον τοῦ μύθου. Δὲν ὑπάρχει ἀσιατικὴ ἐπιστήμη — οἱ Ἕλληνες ἀνεκάλυψαν τὰς ἀρχὰς τοῦ Λόγου, ἰδρυσαν τὴν Φυσικὴν ἐπιστήμην, ἰδρυσαν καὶ ἐκαλλιέργησαν τὰ Μαθηματικὰ καὶ πρὸ παντὸς τὴν Φιλοσοφίαν. Πέραν τούτου, ἡ πόλις, ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ πόλις καὶ τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθερίας εἶναι τὸ μέγα πολιτικὸν κατόρθωμα τῶν Ἑλλήνων. Ἐντὸς τῆς πόλεως, πρῶτην φορὰν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ κόσμου, οἱ ἄνθρωποι ἔχουν τὸ δικαίωμα τῆς ἰσοτιμίας καὶ τῆς ἰσηγορίας. Οἱ ἄνθρωποι γίνονται πολῖται, παρόμοιον δὲ γεγονὸς δὲν ὑπάρχει εἰς ὅλην τὴν προηγουμένην ἱστορίαν τοῦ κόσμου καὶ πρὸ παντὸς εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀσίας. Ὅπως ἡ φιλοσοφία, ἔτσι καὶ ἡ πόλις ἐχώρισε ριζικῶς τὴν Εὐρώπην ἀπὸ τὴν Ἀσίαν. Λέγεται γενικῶς ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι ἐδημιούργησαν τὴν ἔννοian

τῆς πολιτείας. Ἔχω τὴν γνώμην ὅτι τοῦτο ἀποτελεῖ μίαν ἱστορικὴν — καὶ μάλιστα βαρεῖαν — πλάνην.

Οἱ Ῥωμαῖοι ἐδημιούργησαν ὄχι τὴν πολιτείαν, ἀλλὰ τὸ *imperium* καὶ εἰς αὐτὸ ὑπεδούλωσαν τοὺς λαοὺς, τοὺς ὁποίους κατέκτησαν. Οὔτε ἡ Αἴγυπτος, οὔτε αἱ Ἰνδίαί, οὔτε ἡ Κίνα, οὔτε ἡ Μεσόποταμία ἐδημιούργησαν ποτὲ πόλεις, δηλαδὴ πολιτικά συστήματα, πολιτικὰς μονάδας, ὅπου οἱ ἄνθρωποι νὰ ἔχουν τὴν συνείδησιν τοῦ πολίτου, νὰ ἔχουν τὸ δικαίωμα τῆς ἰσηγορίας καὶ νὰ θεωροῦνται πολιτικῶς ἰσότιμοι. Ἐπίσης εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐχωρίσθη συνειδητῶς ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὴν φύσιν, τὴν περιβάλλοντιαν αὐτὸν φύσιν, καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἔφθασε ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν αὐτοβυβαίωσιν τῆς ἀπολύτου ἀξίας του. Ὅμως ποτὲ εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν ἐθεοποιήθη ὁ ἄνθρωπος.

Καὶ οἱ προηγούμενοι πολιτισμοὶ ἐδημιούργησαν ὅ,τι ὀνομάζομεν τέχνην καὶ μάλιστα μεγάλην τέχνην. Ὅμως κλασικὴν τέχνην ἐδημιούργησαν μόνον οἱ Ἕλληνες. Μὲ τὴν τέχνην αὐτὴν παρέστησαν οἱ Ἕλληνες ὄχι τὸν συγκεκριμένον ἄνθρωπον, ὄχι τὸν τάδε ἄνθρωπον, ὅπως συμβαίνει μὲ τοῖς Αἰγυπτίους, οἱ ὅποιοι παρέστησαν τὸν τάδε βασιλέα, ἀλλὰ παρέστησαν τὸν ἰδανικὸν Ἕλληνα, ὁ ὅποιος συγχρόνως εἶναι καὶ ὁ ἰδανικὸς ἄνθρωπος. Διὰ τοῦτο ἀκριβῶς ἰσχυρίζομαι ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ τέχνη εἶναι ἡ μόνη πράγματι οἰκουμενικὴ τέχνη. ἔχει πατρίδα — διότι καμμιὰ τέχνη δὲν εἶναι χωρὶς πατρίδα — ὅμως ἔχει οἰκουμενικὴν σημασίαν. Δηλαδή διὰ νὰ γίνῃ ἀντιληπτὴ δὲν χρειάζονται ἐρμηνεῖαι, δὲν χρειάζονται ἐξηγήσεις, δὲν πρέπει νὰ διαβῶσι κανεὶς βιβλία διὰ νὰ καταλάβῃ τί σημαίνουν τὰ ἑλληνικὰ ἀγάλματα, διότι ὁμιλοῦν κατ' εὐθείαν εἰς τὴν ψυχὴν ὅλων τῶν ἀνθρώπων.

Ὁ τελευταῖος μέγας εὐρωπαϊὸς καλλιτέχνης καὶ δημιουργός, ὁ Γκαῦτε, κατενόησε εἰς βάθος τὴν αἰωνιότητα καὶ τὴν αἰωνίαν νεότητα τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης καὶ διέγιντο ὅτι κάθε ἄλλη τέχνη εὐρωπαϊκὴ, ὅσον ὕψηλὴ καὶ ἂν εἶναι, ἔναντι τῆς ἑλληνικῆς, ὅπως λέγει, εἶναι ἐφήμερη. Ἐὖ γὰρ

γονός τοῦτο ὁ Γκαίτε τὸ ἐσυμβόλισε, εἰς τὸ Β' μέρος τοῦ Φάουστ, μὲ τὸ τέκνον τοῦ Φάουστ καὶ τῆς Ἑλένης, μὲ τὸν Εὐφρορίωνα. Ὁ Εὐφρορίων συμβολίζει τοὺς πολιτισμοὺς τῶν νεωτέρων εὐρωπαϊκῶν λαῶν, οἱ ὅποιοι ἐγεννήθησαν ὅλοι ἀπὸ τὴν δίψαν τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν πρὸς τὸ κλασσικὸν πνεῦμα καὶ πρὸς τὸ φῶς τῆς Ἑλλάδος. Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν ἕνας μόνον Ἕλληνα, ὁ Θεοτοκόπουλος, κατῴρθωσε μὲ τὴν ζωγραφικὴν του νὰ ὑπερνικήσῃ καὶ αὐτὴν τὴν Ἀναγέννησιν καὶ νὰ δημιουργήσῃ ἕνα ἀνιδιανταστὸν πλοῦτον μορφῶν, τῶν ὁποίων τὸ κάλλος εἶναι ἀναμφισβήτητον. Ἡ ζωγραφικὴ τοῦ Θεοτοκόπουλου ἐργάζεται μὲ χρώματα, τὰ ὅποια νομίζει κανεὶς ὅτι ἔρχονται ἀπὸ τὸ βάθος τοῦ ἀπείρου, ὅπου ἡ κοσμογονικὴ διαδικασία δὲν παύει ποτέ. Θὰ ἔλεγα ὅτι διὰ τὸν Θεοτοκόπουλον δὲν ἰσχύει ὅ,τι εἶπε ὁ Γκαίτε διὰ τὴν ἄλλην εὐρωπαϊκὴν τέχνην.

Ἡ σημερινὴ λοιπὸν Εὐρώπη, ὅπως ἐμφανίζεται, κινεῖται καὶ ὁρᾷ, δὲν εἶναι νοητὴ δίχως τὰς ἑλληνικὰς πηγὰς, δίχως τὴν τέχνην, τὴν ἐπιστήμην, ἀλλὰ καὶ δίχως τὴν θρησκείαν, δίχως τὸν Χριστιανισμόν. Ἐδῶ ὅμως ἐπιθυμῶ νὰ δώσω μίαν ἐρμηνείαν, νὰ σταματήσω κάπως εἰς τὸν Χριστιανισμόν. Ὁ Χριστιανισμὸς εἰσέρχεται εἰς τὸν κόσμον διὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ὁ Παῦλος κατενόησε τὴν ἀνάγκην ὅτι ἔπρεπε νὰ φέρῃ τὸ κήρυγμα εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ γενικῶς εἰς τοὺς Ἰθνηκοῦς. Ὅταν λέγω ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς εἰσέρχεται διὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τὸν κόσμον, ἐννοῶ ὅτι ὁ ὑπάρχων γραπτὸς λόγος περὶ Χριστιανισμοῦ, ἐξ ἀρχῆς, ἐκ καταβολῆς, εἶναι λόγος γραμμένος εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Ἡ Καινὴ Διαθήκη εἶναι κείμενον πρὸς ἐγγράφῃ, ἐκτὸς τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου, ἐξ ἀρχῆς εἰς τὰ Ἑλληνικά. Τοῦτο βέβαια ἔχει βαθυτάτην σημασίαν, διότι μία γλῶσσα δὲν εἶναι ἀπλῶς ἕνα νεκρὸν σύστημα λέξεων, μία γλῶσσα εἶναι ἕνα ψυχικὸν σύνολον συμβόλων ἐνὸς πνεύματος. Ἡ ἑλληνικὴ λοιπὸν γλῶσσα ὑπεδέχθη τὸν Χριστιανισμόν μὲ τὰ σύμβολά της, ἔδωκε χρῶμα εἰς αὐτόν, διότι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ

χωρίση ποτέ κανείς τὴν γλῶσσαν ἀπὸ τὸ περιεχόμενον. Λι' αὐτὸ λέγω ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι ἐπίσης ἑλληνικὸς ἀπὸ τὴν καταβολὴν του· ἀφίνω πλέον τὴν ὅλην μεγάλην πάλιν, ἢ ὁποία διήρκεσε ἐδῶ εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἐπὶ τετρακόσια πλέον χρόνια μεταξὺ τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὥσπου ὁ Χριστιανισμὸς νὰ λάβῃ τὴν μορφήν, τὴν ὁποίαν προσέλαβε μέσα εἰς τὴν Ὁρθοδοξίαν. Χωρὶς τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν ἢ ὅλη αὐτὴ διαμόρφωσις τῆς ὀρθοδοξίας δὲν εἶναι κατανοητή.

Δὲν θὰ εἶναι ὑπερβολή, ἀλλ' ἢ εἰλικρίνεια καὶ ἡ ιστορικὴ ἀκρίβεια ἐπιβάλλει νὰ εἴπωμεν, ὅτι ὁ κόσμος καὶ συγκεκριμένως ὁ κόσμος τῆς Εὐρώπης, ἀπ' ἧς ἄρχισεν νὰ σημαματίζεται, ἀπὸ τὴν στιγμήν ἐκείνην συγχρόνως ἄρχισεν καὶ νὰ ἐξελληνίζεται, διότι τὰ στοιχεῖα ἀκριβῶς τῆς διαμορφώσεώς του κατάγονται ἀπὸ ἐδῶ. Πέραν ὅμως τῆς Εὐρώπης δὲν εἶναι ὑπερβολὴ νὰ ἰσχυρισθῇ κανεὶς ὅτι γίνεται σήμερα—αὐτὸ εἶναι πεποίθησίς μου—ἕνας ἀθόρυθος ἑξελληνισμὸς τῆς ἀνθρωπότητος. Καὶ βεβαίως εἰς τοῦτο δὲν θὰ ἐπιμείνω τώρα περισσότερο, ἀλλὰ θὰ εἴπω μόνον τόσον, ὅτι οἱ τρόποι μὲ τοὺς ὁποίους γίνεται ὁ ἑξελληνισμὸς αὐτὸς εἶναι πάρα πολλοὶ καὶ ἀναφέρω ἀπ' αὐτοὺς τοὺς τρόπους δύο μόνον: ὁ ἕνας εἶναι ὁ πολιτικός, τὸ πολιτικὸν ἰδιαικὸν τῆς πόλεως, τῆς ἐλευθερίας, ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος, τὸ ὁποῖον ἰδημιουργήθη ἐδῶ· ὅλοι δὲ σήμερα ζητοῦν ἀκριβῶς αὐτὴν τὴν ἐλευθερίαν, ὅλοι ζητοῦν δημοκρατίαν, ἢ ἔννοια αὐτὴ εἶναι σήμερα οἰκουμενική. Ἡ λέξις δημοκρατία ἀκούεται εἰς τὴν γλῶσσαν ὅλων τῶν λαῶν καὶ ὅλων τῶν φυλῶν, εἶναι δὲ δημιουργήμα ἑλληνικόν. Ὁ ἄλλος τρόπος ἑξελληνισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητος ἔρχεται ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν. Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία διδάσκει εἰς ὅλα τὰ Πανεπιστήμια τοῦ κόσμου καὶ βεβαίως τοῦτο σημαίνει ὅτι τὸ σύνθημα τῶν ἐννοιῶν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας εἶναι μία γλῶσσαι καθολικὴ, μὲ τὴν ὁποίαν ὅπουδῆποτε τῆς γῆς εὐρεθῆ κανεὶς, εἶναι δυνατόν νὰ συνομιλήσῃ μὲ τὸν συνάνθρωπόν του. Μοῖ;

ἔτυχε νὰ συνομιλήσω μὲ Ἰνδοὺς, Κινέζους, ὅταν κάποτε ἦ-
 μουν εἰς τὴν Ἀμερικὴν, ἀλλὰ ἡ συνομιλία μου αὐτὴ κατ'
 ἀνάγκην ἔπρεπε νὰ περιστραφῇ εἰς τὴν σφραῖραν τῆς φιλο-
 σοφίας, εἰς τὴν σφραῖραν τῆς θρησκείας δὲν ἦτο δυνατόν φυ-
 σικὰ νὰ γίνῃ συνομιλία, διότι ἐκεῖνοι ἦσαν βουδδισταί, ἐγὼ
 ἤμουν χριστιανός. Δὲν ὑπάρχει εἰς τὴν σφραῖραν αὐτὴν ἡ
 εὐκολία καὶ ἡ ἐνότης, τὴν ὁποίαν ἀκριβῶς παρεῖχε τὸ γεγο-
 νός ὅτι καὶ ἐκεῖνοι καὶ ἐγὼ εἴχαμεν κοινὰς ἐννοίας, τὰς ἐν-
 νοίας τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Ὡστε, ἂν καὶ τὸ ἑλληνικὸν
 πνεῦμα ἔχει πατρίδα, ὅμως ἐκ τῶν πραγμάτων ἔχει χαρα-
 κτῆρα οἰκουμενικόν. Εἶναι πνεῦμα γενικῶς τοῦ ἀνθρώπου.
 Ἐνῶ κανένα ἀπὸ τὰ γνωστὰ πνεύματα, ἀρῆνω τοὺς παλαι-
 οὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς, τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν, οὔτε τὸ
 Γαλλικόν οὔτε τὸ Γερμανικόν, οὔτε τὸ Ἰταλικόν, ὅσην με-
 γάλην σημασίαν καὶ ἂν εἶχαν διὰ τὴν διαμόρφωσιν τῆς Εὐ-
 ρώπης, κανένα ἀπ' αὐτὰ δὲν ἔχει αὐτὸν τὸν καθολικόν, οἰ-
 κουμενικὸν χαρακτῆρα.

Πρέπει νὰ ἔχωμεν συνείδησιν αὐτοῦ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ
 κόσμος ἀθορύβως, ἀλλὰ καὶ διὰ μέσου ἐπαναστάσεων καὶ
 πολέμων, ἐφ' ὅσον καὶ τὰ δύο αὐτὰ γίνονται ἐν ὀνόματι τῆς
 ἐλευθερίας τῶν λαῶν, ἐξελληνίζεται μὲ τὰ ἀγαθὰ τοῦ ἑλληνι-
 κοῦ πολιτισμοῦ, τὰ ὁποῖα ἔχουν οἰκουμενικὸν χαρακτῆρα.
 Κλασσικὰ κείμενα φιλοσοφικὰ καὶ ἱστορικὰ καὶ γενικὰ κεί-
 μενα τέχνης εἶναι τὰ μόνιμα ἐκπαιδευτικὰ μέσα, τὰ ὁποῖα
 καλλιεργοῦνται εἰς ὅλα τὰ Πανεπιστήμια τοῦ κόσμου. Οὐ-
 δεῖς λαὸς τῆς ἀρχαιότητος, ἐκτὸς τῶν Ἰνδῶν, κατώρθω-
 σε νὰ φιλοσοφήσῃ, ἂν καὶ ἡ Ἰνδικὴ φιλοσοφία εἶναι καὶ εἰς
 ἡμᾶς τοὺς Εὐρωπαίους δυσπρόσιτη, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ
 γίνῃ κτῆμα τῶν ἄλλων λαῶν, διότι εἶναι μία κλειστὴ γλῶσ-
 σα, εἶναι ἓνας κλειστὸς κόσμος. Κανεὶς λαὸς δὲν ἐφιλοσό-
 φησε, ἀλλὰ καὶ κανεὶς δὲν ἠδυνήθη νὰ φιλοσοφήσῃ ἄνευ τῶν
 Ἑλλήνων. Ἡ φιλοσοφία τῶν Ἑλλήνων παραμένει μέχρι
 σήμερον τὸ ἀκμαῖον σύστημα ἐννοιῶν διὰ τοῦ ὁποίου ἡ ἀν-
 θρωπότης ---- καὶ ὄχι μόνον ἡ ἐλευθέρια ---- ἐκφράζει τὴν

πίστιν τῆς δι' ὅλα τὰ πράγματα, τὴν πίστιν τῆς περὶ τῆς ἀξίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ νοήματος γενικῶς τῆς ζωῆς. Τὸ σύστημα τῶν ἐννοιῶν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἐγινε πράγματι οἰκουμενικὸν σύστημα ἐννοιῶν. Ὁ ἀνθρωπισμὸς σήμερον δύναται νὰ διατηρήσῃ τὴν ἀξιοπρέπειάν του καὶ τὴν ἐλευθερίαν του μόνον ἐφ' ὅσον ἔχει κατανοήσῃ τὸ σύστημα αὐτὸ τῶν ἐννοιῶν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας.

Ἄλλο μέγα προνόμιον τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος ἐπῆρξε καὶ εἶναι τὸ ἀδογματίστον. Τὸ ἀδογματίστον τοῦτο ἐπέτρεψε εἰς τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα νὰ ἀνανεώνεται συνεχῶς, νὰ εἶναι πάντοτε νέον. Ἐπίσης αὐτὸ τὸ ἀδογματίστον χαρακτηρίζει καὶ τὸ ὅλον πνεῦμα τῆς Εὐρώπης, μολονότι θεβαιῶς ὑπῆρξαμεν μάρτυρες κατὰ τὸν δεύτερον Παγκόσμιον πόλεμον σκληρῶν καὶ φρικτῶν δογματικῶν συστημάτων, τὰ ὅποια ὅμως ἢ πυρὰ τοῦ πολέμου κατέστρεψε. Μὴ αὐτὸ τὸ ἀδογματίστον ἀνανεώνεται συνεχῶς καὶ τὸ εὐρωπαϊκὸν πνεῦμα. Ἀντιθέτως, ὅλα τὰ Ἀσιατικὰ πνεύματα εἶναι δογματικά καὶ διὰ τοῦτον τὸν λόγον γηραλέα. Δι' αὐτὸ εἰς τὴν Ἀσίαν οἱ αἰῶνες καὶ αἱ χιλιετηρίδες εἶναι ὡσαύτως νὰ μὴ κινουῦνται, ἐνῶ εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Εὐρώπην κινουῦνται τὰ πάντα. Εἰς τὴν Ἑλλάδα μάλιστα κινουῦνται ἀνὰ πᾶσαν σειρμὴν τὰ πάντα. Καὶ διὰ τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι δύσκολη ἡ ζωὴ εἰς τὴν Ἑλλάδα, διότι διαρκῶς ἀναθεωροῦνται ἐδῶ τὰ πάντα, κρίνονται καὶ ἐλέγχονται τὰ πάντα. Δι' αὐτὸ καὶ κανὲν δόγμα δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιβληθῇ ἐπὶ μακρὸν καὶ εἰς τοὺς εὐρωπαϊκοὺς λαούς. Οὔτε μὲ τὸν πόλεμον οὔτε μὲ τὴν βίαν κατόρθωσε κανεὶς ἀπὸ τοὺς εὐρωπαϊκοὺς λαούς νὰ ἐπιβληθῇ εἰς τοὺς ἄλλους δλοκληρωτικῶς. Ἐπιχειρήσαντες διάφοροι εὐρωπαϊκοὶ λαοὶ νὰ κατακτήσουν τοὺς ἄλλους, Γάλλοι, Γερμανοί, οὐδεὶς ὅμως τὸ κατόρθωσε παρὰ προσωρίως. Πρέπει νὰ εὐχόμεθα ὅτι ἡ σκληρὰ πείρα τοῦ παρελθόντος πολέμου θὰ διδάξῃ πολλά τοὺς εὐρωπαϊκοὺς λαούς, δηλαδή ὅτι δὲν θὰ θελήσῃ κανεὶς εὐρωπαϊκὸς λαός, ὅσον μέγας καὶ

ἂν εἶναι, νὰ ἐπιβληθῇ εἰς τοὺς ἄλλους, ἢ νὰ διεκδικήσῃ ἡγεμονίαν.

Οἱ δύο παγκόσμιοι πόλεμοι ἦσαν κατ' οὐσίαν ἐμφύλιοι πόλεμοι τῶν Εὐρωπαίων καὶ ἔφεραν τὴν καταστροφὴν τῆς Εὐρώπης καὶ τὴν ἀπώλειαν τῆς ὑπερπόντιας ἀκτινοβολίας τῆς Εὐρώπης. Ἐν τούτοις ἡ Εὐρώπη παραμένει μέχρι σήμερον ἡ μήτρα ὅλης τῆς ἱστορίας τῆς γῆς. Καὶ παραμένει, διότι ὅλοι οἱ λαοί, ἔστω καὶ ἂν τὴν φθονοῦν, κατὰ βάθος δὲν θέλουν τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ γίνουν ὅπως οἱ εὐρωπαϊκοὶ λαοί. Δὲν ἐπιδιώκουν τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ γίνουν ὅπως οἱ εὐρωπαϊκοὶ λαοί.

Δὲν ἐπιδιώκουν τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ ἔχουν τὴν ζωὴν, αὐτὴν τὴν ὁποίαν ἔχουν οἱ Εὐρωπαῖοι. Ὅλοι ἀνεξαιρέτως, ὅλων τῶν χρωμάτων καὶ ὅλων τῶν δογμάτων, — τοῦτο εἶναι κατὰδῆλον καὶ ἀπὸ τὰ λεγόμενά των — δὲν ἐπιθυμοῦν τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ φθάσουν εἰς τὴν στάθμην τῆς ζωῆς τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν. Μέσα εἰς αὐτοὺς φυσικὰ εἶναι καὶ οἱ ὑπερπόντιοι λαοὶ τῆς Ἀμερικῆς, τοῦ Καναδᾶ καὶ τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν κτήσεων. Παρὰ τὴν καταστροφὴν καὶ παρὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς πέραν ἀπὸ τὸν πόντον ἀκτινοβολίας, ἡ Εὐρώπη ἔχει δυνάμεις βιολογικὰς καὶ πνευματικὰς ἀνυπολογίστους, τεραστίας. Δὲν τὸ λέγω αὐτὸ τώρα, ὅπου εἶναι ἐμφανὴς ἡ ἀναδημιουργία τῆς Εὐρώπης, τὸ εἶπα πρὸ δέκα πέντε ἐτῶν καὶ τὸ ἔγραψα εἰς μίαν σειρὰν ἀρθρῶν, ὅταν ἡ Εὐρώπη ἦτο κάτω ἀπὸ τὰ εἰρεῖπια τοῦ πολέμου. ἔχει τεραστίαν ζωτικότητα ἡ Εὐρώπη. Καὶ ἀρνητικὴ, δυστυχῶς, ἀπόδειξις τῆς ζωτικότητος αὐτῆς εἶναι οἱ δύο παγκόσμιοι πόλεμοι.

Ὁ σχηματισμὸς τοῦ ὄγκου τῆς κομμουνιστικῆς δυνάμεως ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος καὶ ἡ ἀπίστευτος ἰσχὺς τῶν Ἰνωμένων Πολιτειῶν ἀπὸ τὸ ἄλλο, ἠνάγκασε τὴν Εὐρώπην, μετὰ τὸν πόλεμον, νὰ ἀρχίσῃ νὰ σκέπτεται διὰ τὴν ἑνωσίν της. Χωρὶς αὐτὴν τὴν διπλῆν πίεσιν, πίεσιν ἀρνητικὴν — ἀπὸ Ἀνατολᾶς — καὶ θετικὴν — ἀπὸ Δυσμᾶς —, δὲν θὰ ἐσκέπτετο

ἡ Εὐρώπη ποτὲ νὰ ἐνωθῆ. Κήρυκες διὰ τὴν ἐνωσιν ὑπῆρξαν πολλοί. Ἐπὶ κεφαλῆς ὅλων, μὲ ἐπίγνωσιν τοῦ βάλους τῶν δυσκολιῶν, ὅπως εἶπα ἐξ ἀρχῆς, ἦτο ὁ Νίτσε, ὁ ὁποῖος εἶδε ὅλας τὰς ἀδυναμίας, ὅλας τὰς ἀσθενείας τῆς Εὐρώπης καὶ προεἶδε τὴν ἐσωτερικὴν τῆς κατάρρευσιν.

Ὅμως ἡ ἐνωσις αὐτὴ ἔχει — ἢ τουλάχιστον πρέπει νὰ ἔχη κατὰ τὴν γνώμην μου — ὅλος διαφορετικὸν χαρακτήρα ἀπὸ τὰς ἄλλας ἐνώσεις. Οὔτε ἡ Σοβιετικὴ Ἐνωσις, οὔτε ἡ Ἐνωσις τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς εἶναι δυνατόν ν' ἀποτελέσουν ὑπόδειγμα διὰ τὴν ἐνωσιν τῆς Εὐρώπης. Καὶ εἰς τὴν Ἀμερικὴν καὶ εἰς τὴν Ρωσίαν, παρὰ τὰς διαφοράς, τὸ ἰδανικὸν εἶναι ἡ τυποποιήσις, ἡ ἐξομοίωσις ὅλων πρὸς ὅλους, ἡ μονοτυπία θὰ ἔλεγα.

Ἡ ποικιλία τοῦ πνεύματος ὅμως εἶναι ἡ δύναμις τῆς Εὐρώπης. Ἡ ἐξομοίωσις ἐδῶ δὲν θὰ ἦτο λύσις τοῦ προβλήματος, διότι ἡ ἐξομοίωσις θὰ ᾠδήγει εἰς τὴν ἐπιπέδωσιν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος. Ὅταν ἴημος ἡ Εὐρώπη ἐπιτεδύσῃ τὸ πνεῦμα τῆς, ὅταν ἐξομοιωθῶν ὅλοι μὲ ὅλους, τότε βεβαίως θὰ κινδυνεύσῃ ἀσφραλῶς νὰ χάσῃ τὴν ὑπόστασίν τῆς. Καὶ τοῦτο σημαίνει θὰ κινδυνεύσῃ ν' ἀπορροφηθῆ αὐτομάτως ἀπὸ τὴν Ἀσίαν. Ὁ μέγας κίνδυνος διὰ τὴν Εὐρώπην εἶναι λοιπὸν ἡ ὁμοιομορφία τοχὸν τῆς ζωῆς τῆς. Συνεπῶς καλὸς Εὐρωπαῖος εἶναι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἀναγνωρίζει τὴν διαφορὰν τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν, ἐργάζεται ὅμως διὰ τὰ κοινὰ συμφέροντά των.

Ὑπάρχει ὅμως μέσα εἰς τὴν ποικιλίαν αὐτὴν τῶν λαῶν καὶ εἰς τὴν διαφορὰν κατὰ βαθύτητα κοινόν, ἐκτὸς τοῦ κοινοῦ συμφέροντος, ὑπάρχει ὁ ἐλεύθερος ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος ἀναδύεται ἀπὸ τοὺς κόλπους τοῦ καθενὸς λαοῦ. Αὐτὸς εἶναι ὁ δημιουργὸς τοῦ πνεύματος τοῦ λαοῦ, εἴτε εἶναι καλλιτέχνης, εἴτε ἐπιστήμων, εἴτε πολιτικός, εἴτε φιλόσοφος. Αὐτὸς ἀναγνωρίζει τὴν συγγένειαν, τὴν ὁποίαν ἔχουν πρὸς αὐτὸν τὰ πνεύματα τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν λαῶν. Τοιοῦτοτρόπως, ἀπὸ τὴν διαφορὰν καὶ τὴν ποικιλίαν, ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὴν ἀν-

τίθεσιν δημιουργεῖται ἡ σύνθεσις, ἡ ἁρμονία τῶν πνευμάτων. Δὲν πρέπει ποτὲ νὰ λησμονῶμεν ὅτι ἡ διαμόρφωσις τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν ἔγινε ἀκριβῶς μετὰ τὴν πάλιν ἀναμεταξύ των, ἔγινε μετὰ τὸν συνεχῆ ἀγῶνα, τὸν ὁποῖον οἱ λαοὶ αὐτοὶ ἤνοιγαν μετὰξύ των. Οὐδεὶς ὅμως κατὰ βάθος εὐρωπαϊκὸς λαὸς νοεῖται δίχως τὸν ἄλλον, εἴτε θετικῶς εἴτε ἀρνητικῶς. Οὔτε ἡ πνευματικὴ του ζωὴ, οὔτε ἡ πολιτικὴ του ζωὴ, οὔτε ἡ οἰκονομικὴ του ζωὴ νοεῖται δίχως τὴν ζωὴν τῶν ἄλλων. Οἱ Εὐρωπαϊκοὶ λαοὶ ἔχουν ὁ καθεὶς των χωριστὴν προσωπικότητα, ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν, καὶ ἔχουν σχηματισθῆ μετὰ ἀγῶνας ὁ ἓνας ἐναντίον τοῦ ἄλλου.

Κάποτε ἦτο ἡ Εὐρώπη ἠνωμένη, εἰς τὸν Μεσαίωνα, καὶ ὑπῆρχε καὶ μία γλῶσσα, ἡ λατινικὴ. Ὅμως σήμερον κάθε λαὸς ἔχει τὴν γλῶσσαν του, καὶ ὅχι ἀπλῶς τὴν γλῶσσαν του, ἀλλὰ κάθε λαὸς ἔχει εἰς τὴν γλῶσσαν του ἀποθησαυρίσει ἓνα τεράστιον θησαυρὸν πνεύματος. Κάθε λαὸς ἔχει ἓνα ὄργανον, ὅπως εἶναι ἡ γλῶσσα, μετὰ τὸ ὁποῖον μάχεται καὶ μετὰ τὸ ὁποῖον ἐπιζῆ. Διὰ νὰ κατανοήσῃ κανεὶς τὴν σημερινὴν πραγματικότητα τῆς Εὐρώπης, ἀλλὰ καὶ γενικῶς τοῦ κόσμου, πρέπει νὰ ἔχη εἰς τὸν νοῦν του σταθερῶς ὅτι ἡ Ἱστορία ἐργάζεται πάντοτε μετὰ λαοῦς. Αὕτη εἶναι ἡ μόνη μέθοδος, τὴν ὁποίαν εὗρε ἡ Ἱστορία μέχρι τοῦδε, καὶ μετὰ τὴν ὁποίαν ἐργάζεται. Μετὰ λαοῦς πάντοτε εἰργάσθη καὶ μετὰ λαοῦς ἐργάζεται καὶ τώρα. Τοῦτο ἐπικυρώνεται ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὰ παραδείγματα ἐκεῖνα τὰ σύγχρονα τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς, καὶ ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσεως, διότι καὶ οἱ Ἀμερικανοί, ἂν καὶ ἀπὸ ποικίλην καὶ διάφορον προέλευσιν, ἐπεδίωξαν νὰ γίνουσι λαός, νὰ γίνουσι ἔθνος καὶ ἔγιναν ἔθνος, λαός. Καὶ οἱ Ρῶσοι κατ' οὐσίαν ἐπιδιώκουν τὴν ἐνοποίησιν καὶ ἁρμοίωσιν τῶν ἐξωρωσικῶν λαῶν τῆς αὐτοκρατορίας των μετὰ πύρην τὸ Ρωσικὸν ἔθνος. Ὅταν εἰς μίαν σειρὰν ἀρθρῶν μου, πρὸ δέκα πέντε ἐτῶν, ἐξήγησα τὴν ἀνάγκην ἀνωθῆ οἰκονομικῶς καὶ πολιτικῶς ἡ Εὐρώπη καὶ ἡ Ἀγγλικὴ

Κοινοπολιτεία μαζί, — ἔτσι τὸ ἐφρανταζόμενόν τότε, — ἐτόνισα ὅτι ἡ Ἑνωσις αὐτὴ δὲν σημαίνει ἀφομοίωσιν τοῦ ἑνὸς λαοῦ ἀπὸ τοῦς ἄλλους, ἡ ὁποία, ἂν ποτὲ γίνῃ, πράγμα κατ' ἐμὲ ἀδύνατον, ἡ ἀφομοίωσις δηλαδή, θὰ ἐσήμαινε τὴν κατυστροφὴν τῆς Εὐρώπης, ὡς μονάδος κοινωνικῆς καὶ πολιτιστικῆς. Ἐὐδυναμικὸν τῆς Εὐρώπης πρέπει νὰ κρατήσῃ τὴν ποιότητα εἰς τὴν χιλίων ἐτῶν ἱστορίαν του, ἡ ὁποία εἶναι γραμμένη ὄχι μόνον εἰς τὴν γλῶσσαν ἀλλὰ καὶ εἰς ὅλα τὰ μνημεῖα τοῦ καθενὸς λαοῦ.

Ἐνώπιον τῆς καταστάσεως τῆς δημιουργουμένης μετὰ τὸν δεύτερον παγκόσμιον πόλεμον ἡ Ἑλλάς ἀντιμετωπίζει προβλήματα τεράστια καὶ ζωτικά. Ἡ εἰκὼν τοῦ περιβάλλοντος τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου ἔχει σήμερον ριζικῶς μεταβληθῆ. Ἄν παρακολουθήσωμεν αὐτὴν τὴν εἰκόνα ἀπὸ τὰ νοτιοανατολικά πρὸς Βορρᾶν, θὰ ἴδωμεν ὅτι οἱ Ἀραβικοὶ λαοὶ ἀποκτοῦν τὴν αὐτοσυνειδησίαν των καὶ ἴσως κάποτε θὰ ἐνωθοῦν. Ἐντὸς αὐτῶν τῶν λαῶν ἔχει δημιουργηθῆ ἓνα νέον κράτος, τὸ Ἰσραήλ, τὸ ὁποῖον εἶναι ἴσως ἡ μόνη πολιτικὴ μονάς, ἡ ὁποία εἰς τὰ ἐπόμενα ἔτη ἐντὸς τῆς Ἀνατολικῆς λεκάνης τῆς Μεσογείου θὰ εἶναι σοβαρὸς ἀνταγωνιστὴς τῶν Ἑλλήνων. Πρὸς Βορρᾶν, τὰ Σλαβικὰ κράτη δὲν εἶναι πλέον ὅπως ἦσαν τὸν παλαιότερον καιρὸν, εἶναι κράτη ὠργανωμένα. Δὲν ἔχει σημασίαν πῶς εἶναι ὠργανωμένα, ἀλλὰ τὸ ὅτι εἶναι ὠργανωμένα. Ἰβναι ἡ πρώτη φρορὰ εἰς τὴν ἱστορίαν, ὅπου ὑπάρχει πρὸς τὸν Βορρᾶν ὠργανωμένον κράτος εἴκοσι ἑκατομμυρίων, ἐνῶ καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ἱστορίας μας δὲν ὑπῆρχαν πρὸς Βορρᾶν ὠργανωμένα κράτη. Κατ' οὐσίαν μὲ τὴν διαμόρφωσιν αὐτὴν τοῦ χώρου πέριξ ἡμῶν ἀνοιχτὴ εἰς ἡμᾶς μένει μόνον ἡ Θάλασσα πρὸς δρᾶσιν καὶ πρὸς ἔξοδον. Καὶ βεβαίως εἰς τὴν Θάλασσαν, ὅπως εἶναι γνωστόν, καὶ σήμερον οἱ Ἕλληνες εἶναι μεταξὺ τῶν πρώτων. Ἀπὸ ξηρᾶς ὁμιως ἔχει ἀποκοπῆ ἡ Ἑλλάς ἀπὸ τὴν ἐλευθέραν Δυτικὴν Εὐρώπην. ἔχει ἀποκοπῆ

διὰ τῆς παρεμβολῆς τοῦ κομμουνιστικοῦ συνασπισμοῦ. Τοῦτο πρέπει βεβαίως νὰ τὸ ἔχη κανεὶς ὑπ' ὄφιν του διὰ κάθε τι τὸ ὁποῖον θὰ σκεφθῆ ἢ θὰ εἴπη προκειμένου περὶ τῆς Ἑλλάδος. Οὕτω δέχεται σήμερον ἡ Ἑλλάς τὴν πίεσιν αὐτὴν ὄλου τοῦ ὄγκου τῆς Ἀσίας καὶ τῆς κομμουνιστικῆς Εὐρώπης. Κατ' οὐσίαν ἡ Ἑλλάς εἶναι ἓνα ἀκρωτήρι τῆς Εὐρώπης, ἐν σύμπλεγμα βράχων καὶ ὠρισμένων μικρῶν πεδιάδων. Καὶ εἰκονικῶς, ἅς τὸ εἴπωμεν ἔτσι, δὲν εἶναι παρὰ ἓνας ἐξώστης ἀπλῶς τῆς Εὐρώπης. Παρὰ τὴν πίεσιν αὐτὴν ποὺ δέχεται ἡ Ἑλλάς ἀπὸ τὸν ὄγκον τῶν δύο Ἠπειρῶν, ὑπάρχει βεβαίως καὶ μία ἀντίθετος πίεσις, ἡ πίεσις τοῦ ὠκεανοῦ. Πιέζει ἡ ξηρὰ, αὐτὸ εἶναι νόμος τῆς γεωπολιτικῆς, πρὸς τὴν θάλασσαν, πιέζει ὅμως καὶ ἡ θάλασσα πρὸς τὴν ξηρὰν. Ὁ ὠκεανὸς γενικῶς ἀσκεῖ πίεσιν ἰσχυροτέραν ἐπὶ τῆς ξηρᾶς ἀπὸ τὴν πίεσιν, τὴν ὁποῖαν ἀσκεῖ ἡ ξηρὰ ἐπὶ τοῦ ὠκεανοῦ. Αἰδυνάμεις τῆς θάλασσης εἶναι πάντοτε ἰσχυρότεραι, τοῦλάχιστον ἔτσι λέγει ἡ ἱστορία. Καὶ δὲν ἔχομεν ἀνάγκην νὰ ἀνατρέξωμεν εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἄλλων, ὅλη ἢ ἰδική μας ἱστορία τὸ ἐπικυρώνει. Ἡ θάλασσα ἔσωσε τὸν Ἑλληνισμὸν εἰς τὰς κρισίμους στιγμὰς τῆς ζωῆς του.

Ἡ εἴσοδος τώρα τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Εὐρωπαϊκὴν Κοινὴν Ἀγορὰν θὰ ἐντείνῃ εἰς τὸ μέγιστον—τοῦτο πρέπει νὰ γίνῃ γενικὴ συνείδησις—ὅλα τὰ ἤδη ὑπάρχοντα ἔσωτερικὰ προβλήματα τοῦ τόπου μας. Καὶ θὰ θέσῃ καὶ ἄλλα, θὰ γεννήσῃ προβλήματα, τὰ ὁποῖα ἀκόμη δὲν φαίνονται.

Καὶ πρῶτον θὰ θέσῃ ριζικώτατα τὸ θέμα, τὸ ὁποῖον ἕως τώρα εἶχε προσλάβει ρυτοζωικὴν μορφήν: τὸ θέμα τῆς αὐτόχθονος ἐλληνικῆς βιομηχανίας. Δὲν εἶναι πλέον δυνατὸν σήμερον ἓνας λαὸς νὰ κρατήσῃ τὴν γῆν του καὶ τὸν τόπον του χωρὶς ἰδικὴν του βιομηχανίαν, ἐκτὸς ἂν θέλῃ νὰ τὸν ἀλέσῃ ὁ τροχὸς τῆς ἱστορίας, διότι τὰ πράγματα εἶναι σκληρὰ καὶ ἀδυσώπητα. Ὅταν διμλοῦμεν περὶ αὐτόχθονος βιομηχανίας, ἐννοοῦμεν βιομηχανίαν ἰσότιμον πρὸς τὴν βιομη-

χανίαν τῶν κρατῶν τῆς Εὐρώπης. Αἱ μονάδες δηλαδή αἱ βιομηχανικαί, αἱ ὅποιαί πρέπει νὰ ἰδρυθῶσιν εἰς τὸν τόπον μας, οὐδὲν πρέπει νὰ εἶναι ἰσότιμοι εἰς ποιότητα, συγχρόνως δὲ νὰ εἶναι μονάδες δι' ὅλα τὰ εἶδη, ὄχι διὰ μερικά, ὅπως πάλιν οὐδὲν εἴμεθα εἰς ἀδυναμίαν.

Ἡ ἰδρυσις βιομηχανίας οὐδὲν γίνηται, διότι βεβαίως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνηται τίποτε ἄλλο. Θὰ γίνηται καὶ μὲ ἑλληνικά καὶ μὲ ξένα κεφάλαια, τὰ ὅποια οὐδὲν ἔλθουν ἐδῶ, διότι τὸ κεφάλαιον, ὅσον δειλὸν εἶναι ὅταν δὲν ἔχη ἀσφάλειαν, τόσον τολμηρὸν εἶναι ὅταν ἔχη ἀσφάλειαν, καὶ ἀσφάλεια οὐδὲν ὑπάρχει. Τότε οὐδὲν ἔλθει αὐτὸ τὸ κεφάλαιον ἐδῶ καὶ οὐδὲν ἔλθει δι' ἑαυτὸ, ἀλλὰ οὐδὲν ἀπασχολήσῃ τοὺς Ἕλληνας. Συγχρόνως οὐδὲν ἔλθει καὶ διὰ νὰ κατακτήσῃ τὴν Ἀγορίαν τῆς Μέσης Ἀνατολῆς, διότι οὐδὲν ἔχει συμφέρον πρὸς τοῦτο. Ἡ Ἑλλάς, λοιπόν, ὡς χώρα εἶναι χῶρος ἐπίκεντρος καὶ ἔχει σημασίαν τεραστίαν. Λιὰ τοῦτο πρέπει νὰ ὁργανωθῆ ἡ Ἑλλάς βιομηχανικῶς καὶ τεχνικῶς, δίχως νὰ χάσῃ τὸ πνεῦμα τῆς.

Ἐπειτα εἶναι τὸ θέμα τῆς παραγωγῆς τῆς γεωργικῆς καὶ τῶν προϊόντων αὐτῆς, τῶν γεωργικῶν μας προϊόντων, θέμα μέγα. Ἡ εὐγένεια καὶ ἡ ποιότης τῶν προϊόντων τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας εἶναι μοναδική. Καὶ βεβαίως αὐτὴ ἡ εὐγένεια καὶ ἡ ποιότης συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος καὶ παρέχει δικαιώματα.

Κάτω ὅμως ἀκριβῶς ἀπὸ τὸ θέμα τοῦτο τῆς βιομηχανικῆς καὶ τεχνικῆς ὁργανώσεως τοῦ τόπου ὑπάρχει τὸ τεράστιον θέμα τῆς παιδείας, τοῦ ὁποίου ἡ σημασία καταδεικνύεται συνεχῶς καὶ περισσότερο, τῆς παιδείας ὅπως εἶναι ἀνάγκη σήμερον νὰ ἀποκτηθῆ αὕτη. Διότι, χωρὶς τὴν πνευματικὴν ὑποδομήν, τὴν ὁποίαν ἡ παιδεία οὐδὲν δίδωσιν, δὲν εἶναι δυνατὴ οὔτε ἡ ἀνάπτυξις τῆς βιομηχανίας, οὔτε ἡ ἀνάπτυξις τῆς γεωργίας, μὲ τὴν ἔννοιαν καὶ μὲ τὴν ἔντασιν μὲ τὴν ὁποίαν τὴν χρειαζόμεθα. Ἀπαιτεῖται, λοιπόν, παιδεία γενικὴ καὶ παν-

δεία ειδική και τεχνική. Εἰς τὸ θέμα αὐτὸ δὲν χωρεῖ καιρὸς μία ἀπολύτως ὑποχώρησις. Δυστυχῶς ὅμως μέχρι σήμερον ἡ πολιτεία δὲν συνεκέντρωσε τὴν προσοχὴν της εἰς τὸ πρωταρχικὸν τοῦτο θέμα. Ὅμως, τὸ θέμα τοῦτο δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξαντληθῇ εἰς τὴν παροῦσαν ὁμιλίαν, ὅπως καιρὸς ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα θέματα.

Εἶναι ἡ πρώτη φορὰ εἰς τὴν ἱστορίαν μας, ὅπου φαίνεται ὅτι ὁ ροῦς τῶν πραγμάτων ἔρχεται νὰ μᾶς ἐπιβάλλῃ ὄρους διὰ νὰ ζήσωμεν. Δι' αὐτὸ ἀκριβῶς χρειάζεται νὰ χρησιμοποιηθῇ ἡ πεῖρα ὅλων τῶν εἰδῶν τῆς ἡγεσίας, τὴν ὁποίαν διαθέτει ὁ τόπος: τῆς ἐπιστημονικῆς, τῆς τεχνικῆς, τῆς οἰκονομικῆς. Ὅλα τὰ εἶδη τῆς ἡγεσίας εἶναι σήμερον ἀπαραίτητα — καὶ ὄχι τὸ καθένα χωριστά, ἀλλὰ εἰς τὴν σύνθεσίν των. Ἡ πολιτικὴ ἡγεσία, εἰς τὴν ὁποίαν βεβαίως ἀνήκει τὸ μέγα ἔργον, μόνη της σήμερον, ὄχι μόνον ἐδῶ ἀλλὰ πουθενὰ εἰς τὸν κόσμον, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνταποκριθῇ εἰς τὰ προβλήματα. Τὰ προβλήματα ἔχουν πολλαπλασιασθῆ πλέον. Δὲν εἶναι δυνατὸν ποτὲ ἓνας ἄνθρωπος νὰ τὰ ἀντιμετωπίσῃ.

Εἶναι ἀναμρισητὸν ὅτι ἕως τώρα οἱ Ἕλληνες ὀφείλουσιν τὴν ἐπιβίωσίν των μέσα εἰς τὴν ἱστορίαν εἰς δύο παράγοντας, εἰς τοὺς ἀγῶνας καὶ τὰς θυσίας, τὰς ὁποίας ἔκαμαν διὰ τὴν ἐλευθερίαν καὶ εἰς τὴν πνευματικὴν των ὑπεροχὴν. Τὸ ἓν συνδέεται μὲ τὸ ἄλλο. Καὶ οἱ ἀγῶνες διὰ τὴν ἐλευθερίαν καὶ ἡ πνευματικὴ ὑπεροχὴ ἐπηρέασαν πάντοτε τὸ ἓν τὸ ἄλλο. Ἡ σημερινὴ τροπὴ τῶν πραγμάτων μᾶς ἐπιβάλλει νὰ ἐπινακτῆσωμεν αὐτὴν τὴν πνευματικὴν ὑπεροχὴν, τὴν ὁποίαν εἶχαμεν πάντοτε εἰς τὴν ἱστορίαν μας. Καὶ δυνάμεθα νὰ τὸ ἐπιτύχωμεν. Αὐτό, ὅμως, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ χωρὶς τὴν καθολικὴν ἀναπροσαρμογὴν ὅλων τῶν δυνάμεών μας, οὔτε βεβαίως χωρὶς τὴν ἀναγέννησιν καὶ ἀναπροσαρμογὴν τῆς παιδείας μας. Τὰ πράγματα πιέζουν τόσο πολὺ εἰς τὸ κεφάλαιον αὐτό, ὥστε φαίνεται ὡσάν νὰ μὴ μᾶς φθάσῃ ὁ καιρὸς, διότι

ὅλα ἔχουν ἀλλάξει γύρω μας καὶ κινουῦνται μὲ ἄλλον ρυθμὸν ἀπὸ ὅ,τι ἴσως νομιζομεν. Ἡ προσωπικὴ μου γνώμη εἶναι ὅτι πρέπει νὰ ἀρχίσωμεν ἀπὸ τὰ Ἀνώτατα πνευματικὰ ἰδρύματα. Εἰς αὐτὰ πρέπει νὰ δώσωμεν ὅλα τὰ μέσα, διὰ νὰ ἀναπτύξουν τοὺς τροφίμους των. Ἀκριβῶς ἐπειδὴ δὲν μᾶς παίρνει ὁ καιρὸς, πρέπει νὰ ἀρχίσωμεν ἐκ τῶν ἄνω. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἀκόμη τὰ Ἀνώτατα πνευματικὰ ἰδρύματα ἀποκτήσουν ὅλα τὰ μέσα —καὶ εἶναι διάπυρος ὁ πόθος των νὰ τὰ ἀποκτήσουν— καὶ ἂν ἀκόμη, λέγω, τὰ ἀποκτήσουν, εἶναι τόσον μεγάλη ἡ ἀνάγκη ἀλλὰ καὶ ἡ δίψα—καὶ θὰ εἶναι τόσον μεγάλη ἡ ἀνάγκη ἀνθρώπων μορφωμένων διὰ τὴν περαιτέρω ἐπιβίωσιν τῶν Ἑλλήνων, διότι ἡ ἐπιβίωσις σήμερον εἶναι πλέον θέμα πνεύματος, ὅλα τὰ πράγματα κρίνονται εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς σήμερον μὲ τὴν ὑπεροχὴν τοῦ πνεύματος— ὥστε καὶ πάλιν τὰ ὑπάρχοντα Ἀνώτατα ἰδρύματα δὲν θὰ ἐπαρκέσωσιν, διὰ νὰ εἰσδεχθοῦν ὅλους τοὺς νέους. Γεννᾶται ἡ ἀνάγκη δημιουργίας καὶ τρίτου Πανεπιστημίου. Γιαυλλήλως εἶναι ἀνάγκη ὠρισμένα ἀπὸ τὰ Ἰνστιτούτα τοῦ Κράτους — δὲν εἶναι δυνατόν ὅλα — ἀλλὰ ὠρισμένος ἀριθμὸς, 50, νὰ γίνουν πρότυπα, νὰ ἐξοπλισθοῦν μὲ ὅλα τὰ μέσα καὶ νὰ ἀρχίσουν νὰ ἐργάζονται μὲ ἄλλον ρυθμὸν. Ἐπίσης 50 τεχνικὰ σχολεῖα νὰ γίνουν πρότυπα. Δὲν εἶναι δυνατόν ὅλα νὰ γίνουν ἀμέσως, οὔτε προφθάνομεν νὰ ἀρχίσωμεν ἐκ τῶν κάτω.

Ἄσπῖς διὰ τὴν ἐπιβίωσιν ἑνὸς λαοῦ, ἑνὸς ἔθνους, ἐκτὸς τῆς πολιτείας του, εἶναι ἡ γλῶσσα του. Μὲ τὴν σύγχρονον ἐπικοινωνίαν μὲ τοὺς ἄλλους λαοὺς καὶ μὲ τὴν ἀνάγκην ἐκμαθήσεως ξένων γλωσσῶν ἀπὸ μεγάλα στρώματα τοῦ λαοῦ γίνεται συνειδητὴ καθ' ἡμέραν καὶ περισσότερον ἡ ἀξία τῆς ἰδίας γλώσσης καὶ τὸ μέγεθος τῆς σημασίας της. Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μάθῃ κανεὶς μίαν ξένην γλῶσσαν, εἰς δὲν κατέχη τὴν ἰδικήν του. Ὅσον τώρα μεγαλύτερος εἶναι ὁ κίνδυνος διὰ τὴν ἐπιβίωσιν ἑνὸς λαοῦ, τόσον ἐσωτερικωτέρα εἶναι ἡ ἀνάγκη ὁ λαὸς αὐτὸς νὰ καλλιεργῇ τὴν γλῶσσαν του ἀκρι-

ταπαύστως. Γλωσσική καλλιέργεια ὅμως, χωρὶς ἱστορικὴν μνήμην καὶ συνείδησιν, εἶναι πράγμα ἀδύνατον. Εἴμεθα λοιπὸν ὑποχρεωμένοι νὰ ἀφομοιώνωμεν συνεχῶς τὴν γλωσσικὴν μας παράδοσιν κατὰ τρόπον γόνιμον καὶ δυναμικόν, καὶ ἡ γλωσσικὴ αὐτὴ παράδοσις εὐρίσκεται μέσα εἰς τὰ κείμενα τοῦ πολιτισμοῦ μας ὅλων τῶν αἰώνων. Αὐτὰ πρέπει νὰ κυκλοφορήσουν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. "Ἄν δι' ὅλους τοὺς λαοὺς ἰσχύη —καὶ ἰσχύει ἀδυσωπῆτως σήμερον— τὸ «οὐκ ἐπ' ἄρτω μόνον ζήσεται ἄνθρωπος», δι' ἡμᾶς, οἱ ὁποῖοι εἴμεθα λαὸς ὀλιγάνθρωπος, ἰσχύει περισσότερο.

Τὸ θέμα τώρα τῆς ὀλιγανθρωπίας τοῦ λαοῦ μας εἴμεθα ὑποχρεωμένοι ἐκ τῶν πραγμάτων πάλιν νὰ τὸ θέσωμεν ἐξ ἀρχῆς ὡς λαός. Χωρὶς πληθυσμὸν συμπαγῆ καὶ πυκνὸν ἓνας λαὸς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κρατήσῃ τὴν γῆν του, τὸ ἔδαφός του. Τοῦτο εἶναι ἀδυσώπητον δίδαγμα τῆς ἱστορίας. "Ὅταν ὅλοι οἱ λαοὶ γύρω μας πολλαπλασιάζονται ἀπειλητικῶς, δὲν ὑπάρχει ἄλλη διέξοδος παρὰ νὰ πολλαπλασιασθῶμεν καὶ ἡμεῖς. Πᾶν ἄλλο δίδαγμα, πᾶσα ἄλλη διδασκαλία θὰ εἶναι δι' ἡμᾶς καταστρεπτικὴ. Ὁ πολλαπλασιασμός, ὅμως, αὐτὸς συμβαδίζει πάντοτε μὲ τὰ μέσα τῆς παραγωγῆς τῶν ἀγαθῶν καὶ μὲ τὴν παράλληλον οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν ἑνὸς λαοῦ. Συνεπῶς, ἡ ἀνάπτυξις τῆς βιομηχανίας καὶ τῆς ὅλης οἰκονομίας καὶ μάλιστα ἡ αὐτοδύναμος καὶ ἐξαντλητικὴ, ἐπιβάλλεται. Τὸ αἶτημά μας πρέπει νὰ εἶναι ὅτι ἐντὸς ἑνὸς ὀρισμένου χρονικοῦ διαστήματος ὁ πληθυσμὸς πρέπει νὰ διπλασιασθῆ, διότι εἶναι ἡ μόνη δικλεῖς ἀσφαλείας, τὴν ὁποῖαν ἔχει ἓνας λαός, ὅταν μάλιστα ὁ πολλαπλασιασμός τῶν ἄλλων εἶναι ἀπειλητικός.

"Ἄλλο μεγάλο αἶτημα διὰ τὴν ἐπιβίωσίν μας κατὰ τὸν σημερινὸν σκληρὸν ἀγῶνα εἶναι τὸ αἶτημα ὅτι ἓνας ὀλιγάνθρωπος σχετικῶς λαός, ὅπως εἴμεθα ἡμεῖς, ὁ ὁποῖος ἔχει ἱστορίαν οἰκουμενικῆς σημασίας, πρέπει καὶ μέσα εἰς τὰ μεγάλα σημερινὰ πλαίσια τῆς πολιτικῆς νὰ ἀσκῆ πολιτικὴν μεγάλῃς γραμ-

μῆς. Εἶναι πλάνη ὅτι ἓνας μικρὸς λαὸς πρέπει νὰ ἀσκῇ πολιτικὴν μικρᾶς γραμμῆς. Ὅσον ὀλιγαριθμοπότερος εἶναι ἓνας λαός, τόσον περισσότερον πρέπει ἢ πολιτικὴ του νὰ εἶναι πολιτικὴ μεγάλης γραμμῆς, δηλαδή πρέπει νὰ εἶναι πολιτικῶς παρῶν παντοῦ καὶ πάντοτε. Ἡ ἔννοια τῆς κυριαρχίας, ἢ ὅποια θεβαίως ὀτιτιδῆποτε καὶ ἂν γίνῃ, δὲν πρόκειται νὰ καταργηθῇ μετὰ τὴν πολιτικὴν ἀκριβῶς μεγάλης γραμμῆς θὰ ἐνταθῇ εἰς τὸν μέγιστον δυνατὸν βαθμόν. Τοῦτο δὲ θὰ ἐντείνῃ καὶ τὴν αὐτοσυνειδησίαν τοῦ λαοῦ καὶ τῆς ἡγεσίας του.

Εἶναι ἀδύνατον εἰς τὰ πλαίσια μιᾶς ὥρας νὰ ἐπισημάνῃ κανεὶς ὅλα τὰ προβλήματα, τὰ ὅποια τίθενται ἀπὸ τὴν σημερινὴν ἀνάγκην νὰ συνδέσῃ ἢ Ἑλλάς τὴν ζωὴν της μετὰ τὴν λοιπὴν ἐλευθέρην Εὐρώπην. Ἐμφρόντισα νὰ ἐπισημάνω μόνον τὰ κυριώτερα ἐξ αὐτῶν τῶν προβλημάτων.

Ὑπάρχει εἰς πολλοὺς ἓνας φόβος, μήπως ἡ Εὐρώπη μᾶς ἀπορροφήσῃ. Κατὰ τὰς κρίσιμους ὥρας ἑνὸς λαοῦ, ὅπου δημιουργεῖται μεγάλη ἀγωνία περὶ τοῦ μέλλοντος — καὶ σήμερον εἶναι κρίσιμος ἡ ὥρα, κρίσιμωτάτη μάλιστα — εἶναι πολὺ διδακτικὸν τὸ παρελθόν. Ἄν καὶ ἡ ἱστορία δὲν ἐπιναλαμβάνεται, ὅπως διδάσκει. Ἡ Ἑλλάς κατὰ τὴν ἱστορίαν της κατεκτήθη δύο φορές, τὴν μίαν φοράν ἀπὸ τὴν Ρώμην καὶ ἡ κατάκτησις αὐτὴ διήρκεσε τετρακόσια περίπου ἔτη — ἡ Ρώμη ἦτο κοσμοκράτειρα καὶ πολλοὺς λαοὺς τοὺς ἐξηφάνισε ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς. Οἱ Ἕλληνες ὅμως κατάρθωσαν νὰ ἀφομοιώσουν τὴν Ρώμην. Τὸ Ρωμαϊκὸν κράτος κάποτε ἐχωρίσθη εἰς δύο μεγάλα τμήματα καὶ τὸ Ἀνατολικὸν ἔγινε ἐξ ὀλοκλήρου Ἑλληνικόν, ἐξ αὐτοῦ δὲ προῆλθεν ὁ μέγας βυζαντινὸς πολιτισμός, ὁ βυζαντινὸς Ἑλληνισμός, ὁ ὅποιος ἀπέκρουσε ἐπὶ χίλια ἔτη τὰς ἐπιδρομὰς τῶν λαῶν τῆς Ἀσίας καὶ τοῦ Βορροῦ. Τὸ Ἀνατολικὸν κράτος δὲν κατελύθη ἀπὸ τοὺς βαρβάρους. Ὁ φόβος τοῦ Κιάνωνος, ὅτι οἱ Ἕλληνες μετὰ τὴν φιλοσοφίαν των καὶ τὰ γράμματα των ἀποτελοῦν κίνδυνον διὰ τὴν Ρώμην, ἔγινε πρῶ-

γματικότης. "Αλλά τετρακόσια ἔτη διήρκεσεν ὁ τουρκικὸς ζυγός. Καὶ αὐτὸν τὸν ζυγὸν οἱ "Ἕλληνες τὸν ἔσπασαν. Πιστεύομεν ὅτι, καὶ ἂν ἀκόμη ἤθελε μεταβληθῆ ἡ Εὐρώπη εἰς ζυγὸν διὰ τοὺς "Ἕλληνας, θὰ κατορθώσουν οἱ "Ἕλληνες νὰ τὸν σπάσουν καὶ αὐτόν. Ἄρκει νὰ διατηρήσουν τὸ πνεῦμά των, τὴν γλῶσσάν των, τὸν Χριστιανισμόν των, δηλαδή τὴν ὀρθοδοξίαν των, ἢ ὅποια ὀρθοδοξία κατώρθωσε νὰ κρατήσῃ τὸν Χριστιανισμόν μέσα εἰς τὰ μέτρα τοῦ ἐλευθέρου ἀνθρώπου. Δὲν ὑπεδούλωσε τὸν ἄνθρωπον ἡ Ὀρθοδοξία.

Εἴμεθα λαὸς μὲ τεραστίαν ζωτικότητα. "Ὁμως ὑποπίπτομεν εἰς ἓνα λάθος. Καταφεύγομεν πολλάκις εἰς τὴν ἐξυπνάδα. Αὐτὸς εἶναι ὁ κίνδυνος δι' ἡμᾶς, ἐνῶ χρειάζεται νημοσύνη θαθεΐα, χρειάζεται σύστημα, ὠργανωμένη σκέψις, ὄχι μόνον ἐξυπνάδα. Δὲν πιστεύομεν ὅτι ὅπωςδήποτε ἢ σύμπραξις μας μὲ τὴν Εὐρώπην θὰ φέρῃ τὴν εὐδαιμονίαν καὶ τὴν εὐημερίαν, καὶ τοῦτο, διότι ἡ ἱστορία γενικῶς παραμένει κάτι τραγικόν. Ἡ ἱστορία εἶναι τραγική. Δὲν προσφέρει εὐδαιμονίαν καὶ εὐημερίαν ποτέ. "Ὁμως, ἡ ἀνάγκη νὰ κρατήσουν οἱ "Ἕλληνες τὴν γῆν των καὶ τὸ πνεῦμα των εἶναι ἀδυσώπητος. Θὰ ἔλεγα καὶ ἂν ἀκόμη ἡ σύμπραξις ἀποτελῆ μίαν δοκιμασίαν διὰ τὸν Ἑλληνικὸν λαόν, εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ τὴν περάσῃ, ἐπειδὴ «οὐκ ἔστιν ἄλλως γενέσθαι», διὰ νὰ χαλυβδώσῃ τὸ εἶναι του μέσα εἰς αὐτὴν τὴν δοκιμασίαν. Ὁ Ὀδυσσεὺς καὶ ὁ Δούρειος Ἴππος ἔχουν γίνῃ σύμβολα διὰ τὸν Ἑλληνισμόν. Καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Ρώμης καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Τουρκοκρατίας, τὰ σύμβολα αὐτὰ ἐλειτούργησαν ἀποτελεσματικῶς. Τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα καὶ ἡ Ἑλληνικὴ φιλοσοφία κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Ρώμης ἦσαν ὁ Δούρειος Ἴππος. Τὸ κρυφὸ σκολεϊό, ἡ Ὀρθοδοξία, αἱ κοινότητες καὶ ὅλα τὰ ἄλλα μέσα κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν ἦσαν ἐπίσης ὁ Δούρειος Ἴππος. Ἐλειτούργησαν ἀποτελεσματικῶς πάντοτε καὶ τὰ δύο αὐτὰ σύμβολα. Καὶ ἐπειδὴ δὲν ἔχομεν ἄλλον τρόπον νὰ σκεφθῶμεν περὶ τοῦ

μέλλοντος παρὰ τὴν ἱστορίαν, δὲν βλέπω διατὶ, ἐφ' ὅσον θὰ διατηρήσωμεν τὸ πνεῦμά μας, δὲν θὰ λειτουργήσουν καὶ εἰς τὸ μέλλον αὐτὰ τὰ δύο σύμβολα, ἐφ' ὅσον θὰ ὑπάρξῃ ἀνάγκη. Τὸ ἀποτέλεσμα δὲν θὰ εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ ἐπιβίωσις. Τὸ ἀποτέλεσμα δὲν θὰ εἶναι νὰ ἀφαιρέσωμεν τίποτε ἀπὸ κανένα, διότι οὐδέποτε πραγματικῶς ἀφήρεσαν —ἔδωσαν πάντοτε— οἱ Ἕλληνας. Διὰ νὰ χρησιμοποιήσωμεν ὅμως τὰ σύμβολα αὐτά, πρέπει νὰ ἐντείνωμεν τὸν βαθμὸν τῆς αὐτοσυνειδησίας μας καὶ νὰ μὴ περιπέσωμεν εἰς ἀπόγνωσιν. Ὁ Ὀδυσσεὺς —τὸ σύμβολον τῆς φυλῆς— εἶναι τὸ πνεῦμα τῆς γνωριμίας τῶν ἄλλων λαῶν, καὶ εἶναι καὶ τὸ πνεῦμα τῆς ἐπιστροφῆς εἰς τὴν Ἱατρίδα. Πάντοτε θὰ ἐπιστρέφῃ ὁ Ὀδυσσεὺς εἰς τὴν Ἱατρίδα του. Ἡ δὲ σχεδία τῆς ἐπιστροφῆς διὰ τὸν Ἕλληνα εἶναι πάντοτε ἡ προσωπικότης του. Καὶ αὐτὴν δὲν πρέπει νὰ τὴν χάσῃ ποτε — δηλαδὴ δὲν πρέπει νὰ γίνῃ μᾶζα— διότι τότε θὰ χαθῇ ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς.